

HET HUIS OUD & NIEUW

MAANDELYKSCH
PRENTENBOEK
GEWYD AAN HUIS
INRICHTING BOUW
EN SIERKUNST ❖

❖ DERTIENDE ❖
JAARGANG
❖ 1915 ❖

UITGAVE VAN
ED. CUYPERS ARCH
JAN LUYKENSTR. 2 AMSTERDAM

HANNA DE KNIPSTER EN HAAR CONCURRENTEN

EEN STUDIE OVER OUD-HOLLANDSCHE
SCHAARKUNST ¹⁾

DOOR J. D. C. VAN DOKKUM.

Het is misschien thans niet meer mogelijk, zich met een schaar de onsterfelijkheid te winnen, en de kunst waarmede de beroemde Amsterdamsche schaar-kunstenares Johanna Koerten Blok zich in het einde der 17e en het begin der 18e eeuw een Europeeschen naam verwierf, is zoo geheel in 't vergeetboek geraakt, dat in 't Rijksmuseum te Amsterdam niet één stuk van haar kunstig papier-snijwerk wordt aangetroffen. En echter was zij in de laatste jaren van dat zelfde tijdperk, dat onze groote schildersschool voortbracht, reeds een beroemdheid van den eersten rang, of, wat misschien nog juist de situatie teekent, een bezienswaardigheid van Amsterdam, welke door buitenlandsche bezoekers onzer Amstelstad vooraan gezet werd op hun reisprogramma ²⁾.

Toen de bekende Z. C. von Uffenbach ³⁾, wiens boek voor de kennis van ons land in het begin der 18^e eeuw zoo belangrijk is, omdat zijn intuïtie hem er toe leidde uitsluitend goede dingen te gaan zien, in 1711 Amsterdam bezocht, begaf ook hij zich op zekeren mooiem morgen naar het huis „in de nieuwe Dyck“, waar toen nog de beroemde kunstenares den avond van haar leven genoot, en vond er de nu reeds bejaarde vrouw te midden van haar kunstschatten. Het was niet de eerste maal, dat hij „de knipster“ bezocht: ze was reeds een oude bekende van hem, en reeds gedurende zijn eerste reis door Nederland, waarvan jammer genoeg, de beschrijving is verloren gegaan, had hij zich ter kennismaking naar haar woning begeven. Dat hij in 1711 zijn bezoek herhaalde, zich gedrongen voelde haar kunstwerk nog weder opnieuw te bewonderen, bewijst voor-

¹⁾ Met „schaarkunst“ wordt uitsluitend bedoeld het knippen in wit papier. Het silhouet-knippen staat hier geheel buiten, en werd als een afzonderlijk genre in dit opstel ter zijde gelaten. Vgl. E. W. Moes in *Questiunculae historicae*. Afl. 2 p. 41.

²⁾ Nederl. Mannen en vrouwen Dl. I, p. 95.

³⁾ Uffenbach: *Merkwürdige Reisen*. Dl. III, pag. 554.

AFB. 2.
JOHANNA
KOERTEN
NAAR
AQUAREL i h.
PRENTEN-
KABINET.

zeker, dat het dezen intelligenten Duitscher geïnteresseerd en geboeid had. Hij logeerde in het hôtel „Het wapen van Embden of de groote Keizershof“ ¹⁾, dat zich eveneens op „De Nieuwe Dyck“ bevond, naar alle waarschijnlijkheid ter plaatse, waar thans het magazijn „De Keizerskroon“ gevestigd is. Adriaan Blok en zijn beroemde echtgenoot woonden nauwelijks een minuut loopens daar vandaan aan de overzijde van de straat „waar 't blok uithangt“. Door de vriendelijke hulpvaardigheid der ambtenaren van het Stedelijk Archief, kwam ik te weten, dat dit het huis moet geweest zijn, dat tegenwoordig het huisnummer 137 voert. Sedert 1694 was dit eigen dom van Nicolaes Blok, vermoedelijk wel een familielid van Adriaan, van wien hij het in huur had.

De bezoeker vond zijn „kunstliefe“ beloond, want het bleek, dat de „Schaar-Minerve“ ²⁾ in de jaren van zijn afwezigheid „geen vlijt gespaard“ had, en hem veel nieuws kon voorleggen. Het „Kabinet der papieren snijkonst“ omvatte toen twee en dertig kunstwerken die het

„Puntig schaertjen, scherp geslepen“

had in 't aanzijn geroepen, en onder welke zich be-

¹⁾ Uffenbach dl. II, p. 414, III, p. 534.

²⁾ Stamboek op de pap. snijkonst Amst. 1735. p. 75.

vonden: „das Porträt vom Czaar, von Witt, Prof. Francio etc., wie dann ihre meiste Arbeit Porträte sind, welche sie erst sehr künstlich und gleichend zeichnet und alsdan mit der Scheere die Umzüge und Schäffirungen ausschneidet, und sie zwischen zwey Gläser vest gemachet. Die schwarze Bretter der Thüren, so hinten davor sind, geben den Schatzen durch die ausgeschittenen Lücken, dass es scheint, als wäre alles mit der Feder gerissen.“

Onze reiziger zag intusschen niet alleen portretten, maar ook zeestukken met schepen, waaronder wellicht een harer meest bewonderde „chefs-d'oeuvre“ n.l. het „Gezicht op Amsterdam van uit het Y“.

Bovenal echter kwam hij in verrukking over een bloemstuk¹⁾ dat zijns sentimenteel getint Germaansch gemoed meer dan alle andere meesterstukken trof, en hij vond deze „Blumenkrug mit allerhand Blu-

¹⁾ Dit knipwerk behoort tot de zeer weinige, die nog te vinden zijn. Het is eigendom van den Heer C. van Ommeren te Rotterdam vgl. Dr. H. C. H. Moquette: De vrouw in het huiselijk leven.

men, sehr zart, und nach dem Leben gemacht.“ En tevens deelt hij dan een bijzonderheid mede, die een aandoenlijken achtergrond heeft: „Unten darunter stunden die artige und wohl ausgesonnene Worte aus den Psalmen: „Vita nostra ut flos“. Was er iets van voorgevoel in deze sombere overpeinzing, die haar kunstvaardige schaar in 't papier knipte?... Broos als een bloem bleek weldra ook haar merkwaardig leven, want reeds den 28sten December 1715 en dus slechts vier jaar na Uffenbachs bezoek, stierf zij op 65 jarigen leeftijd.

Niet zonder bloemen van vreugde en geluk was intusschen haar leven geweest. Zij vond in den Heer Adriaan Blok, met wien zij in 1691 huwde, en die uit een welgesteld Amsterdamsch geslacht gesproten, tot de deftige Doopsgezinde gemeente behoorde, ¹⁾ een kunstzinnig echtvriend, ²⁾ die gedurende haar leven de beroemde vrouw eer te veel dan te weinig vereerde en bewonderde.

Ofschoon hij twee en een half jaar na den dood der aangededene, den 10^{den} Juni 1718, hertrouwde met Maria van Arckel en dus de weduwnaarspijnen niet al te lang had verduurd, maakte hij niettemin de nagedachtenis zijner Johanna tot een soort van eeredienst, welke doet vermoeden, dat zijn tweede gade de „Leidenschaft, die mit Eifer sucht was Leiden schaft“ niet kende.

De bekende biograaf der Nederlandsche schilders van de zeventiende eeuw, Arnold Houbraken, vertelt, dat Blok tot „verlusting zijner ledige uren“ zich toen nog steeds bezig hield met werkzaamheden, welke den roem zijner „eerste liefde“ moesten bestendigen. ³⁾ En toen ook hij was ten grave gedaald en den 17^{den} Juli 1726 bijgezet, in de zelfde kluis, waar de aangededene rustte (O.Z. Kapel 174) ⁴⁾ bleef de weduwe Blok, geb. van Arckel, getrouw aan de verlangens en wenschen van haar overleden echtgenoot, voortwerken aan de completeering van het in memoriam, dat deze aan haar voorgangster had toegedacht. Is er een merkwaardiger idylle denkbaar? . . .

De bekende Zeeuwsche Oudheidkundige De La Rue bezocht haar in 1735 ⁵⁾, en dus slechts twee jaar voor haar dood, want zij overleed in Augustus 1737. De buitenplaats Aemstelhoek ⁶⁾, waar zij met haar vriend Adriaan verblijf hield,

¹⁾ Uffenbach noemt haar „Die Mennonistin Johanna Coerten Blok“.

²⁾ Gedichten op de overheerlijke papieren snijkunst. Amst. 1736, p. 5.

³⁾ Houbraken: Groote Schouburgh, (1721) p. 306.

⁴⁾ Navorscher 1880 p. 331.

⁵⁾ Navorscher 1880 p. 436.

⁶⁾ Rademaker. Holl. Arcadia p. 2, 1e kolom.

en waar zij ook als weduwe nog eenigen tijd huisde, had zij toen reeds verlaten, en zij woonde in de Utrechtsche straat in gezelschap der papieren schatten. Den bezoeker toonde zij de „snijkunst”, die zich op een enkel stuk na nog in goeden staat bevond. Alleen de Raadpensionaris De Witt was „een weinig geschonden”. We mogen evenwel aannemen, dat de trouwhartige ziel aan de mutilatie van dit beroemde werkstuk in 't minst geen schuld had, want zij was er blijkbaar zeer trotsch op, de tweede echtgenoot te zijn geweest van een man, wiens eerste vrouw een beroemdheid was, en zonde zich in deze glorie uit de derde hand.

Johanna Koerten werd den 17den November 1650 te Amsterdam geboren. Wie haar ouders waren, heb ik niet te weten kunnen komen. De naam Koerten kwam in dien tijd in Amsterdam meermaals voor, en men kan het Alberdingk Thijm vergeven, dat hij zonder eenigen historischen grond dan alleen de tijdsovereenkomst, in een novelle ¹⁾, aan de beroemde knipster gewijd, haar met romantischen overmoed als eenige dochter toekende aan den „Kaartafzetter” (kaarten-kleurder) Frans Koerten van wien een gegraveerd en een geschilderd portret bekend zijn. Ik vind echter ook vermeld in dien zelfden tijd Laurens Koerten, kaas-kooper op de vischtmarkt ²⁾, wiens 24 jarige dochter Louise den 22sten April 1678 ter ondertrouw ging. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat de toen 28 jarige Johanna een oudere zuster was dezer gelukkige bruid. Toen Johanna zelf in 1691 huwde, waren haar ouders reeds overleden, en werd zij, volgens 't Amsterdamsche Puyregister, ter zijde gestaan door haar tante „Trijntie Coerte”. Met de schrijfwijze van den familienaam werd (wat voor dien tijd geenszins ongewoon is) nogal lichtvaardig omgesprongen, want men treft Coerte, Coerten, Kourten en Koerten naast elkander aan; en op haar trouwdag werd onze heldin in 't Puyregister ingeschreven ³⁾ onder den zoetklinkenden naam van „Janneke Coerte”, hoewel deze naam in de dagen harer beroemdheid uitsluitend in den deftigen vorm „Johanna Koerten” verschijnt. Of „Janneke” wellicht „Johanna” werd, omdat zij 't gedurende haar levensgang door haar

¹⁾ Gids 1878 II p. 271. Aan deze novelle moet overigens niet de minste biographische waarden worden toegekend. Ze berust op de meest willekeurige phantasie. De liefdesgeschiedenis met Blaauw is geheel verzonnen.

²⁾ Zie Muller, Catalogus van portretten.

³⁾ Elias; Vreedschap II. p. 647 noot.

⁴⁾ Gids 1878 II pag. 310 noot 1.

AFB. 4.
SLEDEVAART.
Collectie G. W. P.
van Dokkum.

talenten van den rang eener gewone burgermansdochter tot dien van een dame uit den deftigen stand bracht, is iets wat ik wel vermoeden maar niet bevestigen kan, Welis het tot ons doorgedrongen, dat haar uitnemende aanleg een dergelijke methamorphose waarschijnlijk maakte. Naar het uiterlijk was zij niet knap of mooi, zeker niet op rijper leeftijd, gelijk meer dan duidelijk te zien is op de bestaande portretten ¹⁾ en wellicht evenmin in haar meisjesjaren, hoewel toen haar gelaat misschien wel een zekere charme bezeten heeft, welke bij bijzonder geestige of begaafde meisjes slechts zelden ontbreekt, en die volgens sommige harer lofdichters ook in later tijd nog bemerkbaar was. De blik harer oogen die ons thans op de portretten zwak en slaperig schijnt, was vermoedelijk zacht en innemend, en men behoeft den dichter niet van overdreven galanterie te verdenken, die schreef:

Uw vriendelijk gelaat, daar elk de deugd uit leest,
Johanna, wordt geroemd, maar hooger nog uw geest. ²⁾

Minder gracieus gedraagt zich Fredericus van Leenhof, kerkleeraar te Zwol, die zijn gedicht besluit met de regels:

Wilt noit zoo groot een ziel vergeten,
En leert, dat 's menschen eed'le geest,
Geschoeit op kunstnaars hoogste leest
Naar 't lichaam niet is af te meten. ³⁾

Men zegt, dat zij, ondanks de groote (misschien al te groote) vereering, welke zij genoot, eenvoudig bleef, maar zelfs, gegeven deze binnelijken karakter-eigenschap, kan dit onhandige compliment haar bezwaarlijk genoegen hebben gedaan. Beter deed een ander rijmelaar, die een detail-schoon-

¹⁾ Houbraken: Grootte Schouwburgh I, p. 294, Stamboek op der papieren snijkunst, titelprint, Amst. 1735.

²⁾ Stamboek Amst. 1735, p. 76.

³⁾ Ibid. p. 72.

heid der kunstenaars in zijn poetische hulde op den voorgrond plaatste. Evenals vele vrouwen, die fijn en mooi werk met haar handen verrichten, schijnt ook Johanna Koerten bijzonder fraai gevormde en kleine handjes te hebben gehad, gelijk het volgende Ouderwetsch-galante compliment bewijst: ¹⁾

Koertens teedre, poesle hantjes,
Zuivre, zachte liefdebantjes,
Koestren duurzaam hart en zin
Van haar echtgenoot tot min.

Maar niet minder kan men 't merken
Aan hun onnavolgbre werken,
Dat ze trekken elk gemoet
Als de zylsteen 't yzer doet.

Kleine hantjes, groot vermogen,
Hebben 't kunstgebouw voltoegen,
Dat een ieder hoog waardeert,
En Arachné's kunst braveert.

Dat van haar persoon door goedheid, vriendelijkheid en eenvoud charme uitging, is intusschen meer dan dit alles, en we mogen dit, zonder verdere getuigenissen, reeds gelooven, om den stoet van oprechte en hartelijke vrienden, die haar omgaven: uit haar jarenlange trouwe vriendschap met Anna Insmá ²⁾ en de dichteres Catharijne Lescaillie ³⁾ en niet minder uit het oordeel der tijdgenooten, die haar zagen en spraken. En niettemin moeten het sterke beenen geweest zijn, die aldus de weelde hebben kunnen dragen der brallende lofdichten van haar „Stamboek”, welke dichters en dichters-tijdgenooten haar toewijdden, en die soms de perken van 't redelijke ver overschrijden. De poeten spreken haar toe met namen als „Schaar-godin”, „Fenixschaar”, „Schaarnimf”, „Schaar-minerve”. Catharijne Lescaillie weet te vertellen: ⁴⁾

De scheepsbouw staat verbaast, als hij haar ziet een schip
Voltoeyen naer den eisch, dat vrij voor bank en klip
Aan d'eeuwen is gewijd, en schoon het schuwt de baaren,
Nochtans met haaren naam den aardkloot rond sal varen.

Niet minder pathetisch is een ander dichter, C. Brakel, die in verrukking uitroept:

[Men] kusse hier, gelijk en heiligdom, ⁵⁾
Gansch opgetoogen,

De schaar, die zooveel wonderen brengt voor d'oogen.

In nóg hooger sferen voert haar Gerhardus Out-hof, prediker te Embden, voor wien het een axioma is, dat de groote Stadhouder-Koning Willem III zonder haar er nimmer toe gekomen zou zijn het rijk der onsterfelijkheid binnen te stappen:

¹⁾ Ibid. p. 176.

²⁾ Ibid. p. 49.

³⁾ Ibid. p. 35.

⁴⁾ Stamboek Amst. 1735 p. 35.

⁵⁾ Ibid. p. 145a

Geen Zeuxis, hoe befaamt, ¹⁾
Verbeeldt iets kunstigers dan deze Schaarminerve
Den grooten Wilhem, opdat noit zijn roem versterve.

Boven deze allen uit streeft echter de dichterlijke vlucht van den medicijnmeester Sc. van der Loeff, die het dringend noodig acht, dat Johanna's kunst-schaar in stralend vuur aan het hemelgewelf als sterrenbeeld zal prijken: ²⁾

„Uw edle Schaar verdient aan 't stargewelf vereert
By Orfeus' Lier.”

Ik zet het U, bij zulk een onmatigheid van lof uw eenvoud te bewaren! . . . En . . . het boek, dat deze lofuitingen behelst, opent met een voorrede, die ons mededeelt, dat daarin ³⁾ „de gehate pluim-strijkerije geen plaats heeft mogen er langen,” maar dat alleen gedichten zijn opgenomen, die aan eene verwonderlijke en nieuwe kunst, den wierook van eenen verdienden roem toezwaaijen.”

Ik twijfel niet, of het is schromelijke overdrijving geweest, de huisvrouw van Adriaan Blok „het wonder onzer dagen” te noemen ⁴⁾, maar zeker is het niettemin, dat, zelfs toen ze nog „Janneke Coerte” heette, ze door bijzondere begaafdheid de aandacht op zich vestigde.

Arnold Houbraken zegt van haar: ⁵⁾ „Indien zij zich geheel tot schilderen had overgegeven, zij zou ongetwijfeld ver in die kunst gevordert hebben. Buiten dit gebied, door den rijkdom van verstand, zette zij zich tot het snijden van velerhande voorwerpen met de schaar van papier. En dit lukte haar zoodanig, dat zij daardoor een eeuwig naam gemaakt heeft.”

En dit was niet het eenige wat zij kon en waarin zij uitblonk. Al haar biographen zijn het er over eens, dat zij bizonderen aanleg toonde voor velerlei vrouwelijke kunsten en handwerken: ⁶⁾ „Van haare jeugd af viel zij met drift op het leeren van allerlei soorten van kunst en handwerken, en slaagde daarin op eene zonderling spoedige en gelukkige wijze. Zij leverde daar menigvuldige blijken van in velerhande stukken, als fraaie borduurselen, fijn kant naayen, konstig aker naayen, heerlijk speldewerken, verwonderlijke afgietselen van wasch, deftig schrijven, verrukkelijke muzyk, konstig met de diamant op glas schrijven en allerhande voorwerpen te tekenen, versierde bloemen zo levendig en volkomen te maaken, dat men der-

¹⁾ Stamboek Amst 1735, p. 75.

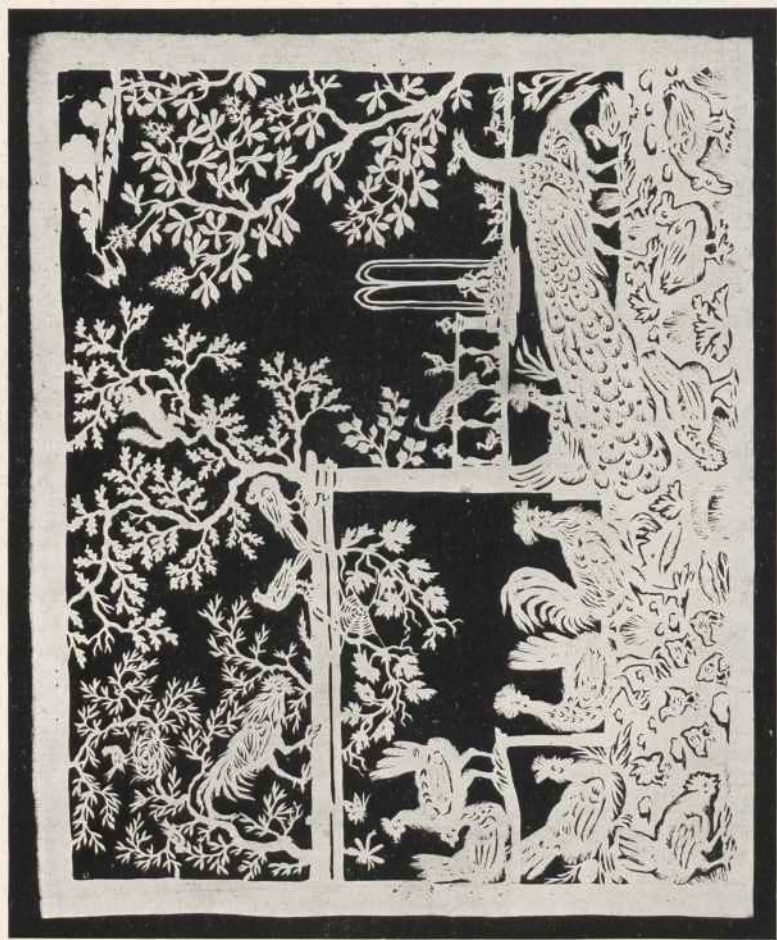
²⁾ Ibid. p. 106.

³⁾ Ibid. p. 2, voorrede.

⁴⁾ Ibid. p. 2, voorrede.

⁵⁾ Ibid. p. 2, voorrede.

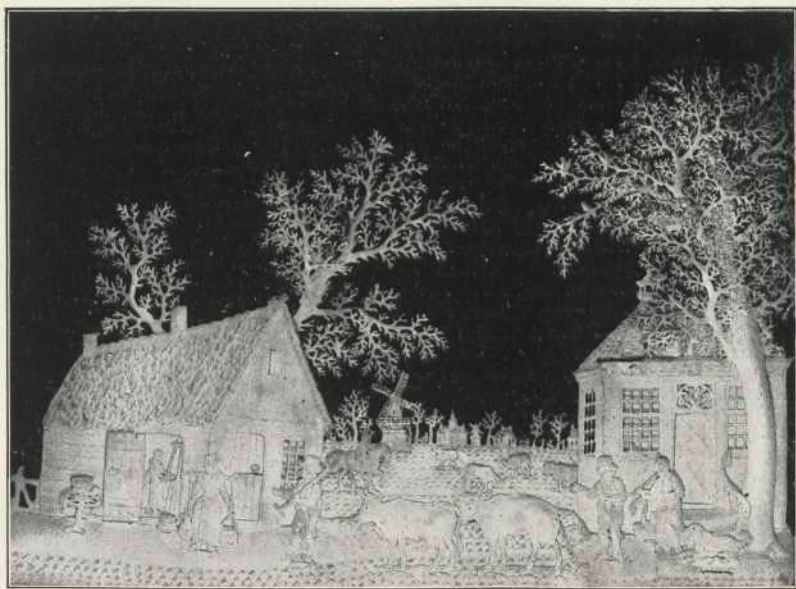
⁶⁾ Houbraken: Grootte Schouburgh III, p. 293.
⁷⁾ Levensbeschrijving v. Ned. Mannen en Vrouwen. Amst. 1774 I, p. 94, Houbraken: Grootte Schouburgh III, p. 293. Gedichten op de pap. Snijkunst, Amst. 1736 p. 4.

KNIPSEL WAARSCHIJNLIJK NAAR SCHILDERIJ VAN HONDECOETER.
Eigendom J. D. C. van Dokkum.

AFB. 6.

AFB. 7.
RELIEF-
KNIPSEL.
ZOOGEN.
BAVELAAR.
Maker onbekend.

zelve verschil met de natuurlijke nauwelijks ontdekken konde, andere bloemen en sieraden van zijde gevlogten en doorwerkt saam te stellen, met waterverven te schilderen en meer andere konsten". Zou men met deze schilderij van haar praestaties vóór zich, niet geneigd zijn te gelooven, dat de talenten der dochters van Roemer Visscher en van het Utrechtsche wonder Anna Maria van Schurman tegenover de hare diep in de schaduw traden? Dit alles nochtans was voor haar tijdgenooten slechts bijzaak, en het was de knipkunst, en deze uitsluitend, welke haar beroemd maakte. Er is in tusschen alle reden, er den Heer Adriaan Blok van te verdenken, dat hij het licht zijner begaafde huisvrouw niet onder een korenmaat zette, en krachtig reclame maakte voor haar arbeid. Haar trouwe vriendin Anna Insmā, huisvrouw van Ijsbrand Bruin verklapt er 't een en ander van, wanneer ze schrijft: ¹⁾

¹⁾ Stamboek, Amst. 1735 p. 50.

Ik zag voorheen uw kunstbegin
In 't proefstuk van uw jonger dagen,
Gij bloekt er, naar uw mans behagen,
Alsnoch met vollen ijver in.

Adriaan Blok schijnt een liefdevol impressario geweest te zijn voor zijn beroemde gade. Het is niettemin jammer, dat hij daardoor wellicht geneigd is geweest, haar kunst met een zeker geheimzinnig waas te omringen, dat de aantrekkelijkheid verhoogen kon. Daaraan is het denkelijk te wijten, dat hij ons niet enkele bijzonderheden heeft meegeedeeld over haar wijze van werken, zoodat wij dus van de techniek dezer kunst slechts weinig weten. De kunstnares maakte overigens van deze techniek volstrekt geen geheim. ¹⁾ Aan bezoekers liet zij „gulhartig alles zien, ja zelfs tot de gereedschappen toe, waarvan zij zich bediende; ja trof zij somwijlen iemand aan, waarin zij eenigen zucht tot de kunst bespeurde, dan bood zij de behulpzame hand, ¹⁾ Gedichten op de papieren snijk., Amst. 1736, voorrede p. 3.

en zoo' hij reeds eenige ondernemingen had gemaakt, zij spoorde hem verder aan."

Een andere getuige voor deze geringe terughoudendheid der schaarkunstenares is Uffenbach, aan welken zij blijkbaar het een en ander over haar werkwijze vertelde, want we vernemen van hem, dat zij haar werkstukken ¹⁾ „erst sehr künstlich und gleichend zeichnet und alsdan mit der Scheere die Umzüge und Schaffirungen ausschneidet." In enkele der fraaie knipsels, die ik van haar zag, zijn ook nog duidelijk de lijntjes zichtbaar van het zilverstift, waarmede ze geteekend werden. Dat dit evenwel niet altijd geschiedde schijnt een zeer fijn en zeer kunstig knipsel te bewijzen, dat ik in mijn bezit heb, en waarop niet het geringste spoor eener teekening wordt aangetroffen. Het knipwerk is zoo minutieus en raghin van behandeling, dat het onmogelijk geweest moet zijn, na de voltooiing de teekening met ezelsgom weg te

¹⁾ Uffenbach, Merkwürdige Reisen. Ulm 1754, III, p. 554.

wisschen. Misschien zijn dus hier alleen de bredere omtrekken geteekend, en is de afwerking geheel uit de losse hand geschied. Het voornaamste gereedschap daarbij schijnt geweest te zijn „het snedig schaartje, scherp geslepen ¹⁾, waarvan een andere dichter uit het stamboek getuigt: ²⁾

Joanna's edle schaar maalt zonder kleur en verven,
Verhoogt, verdiept, en dat door duizent duizent kerven.

Blijkbaar gebruikte zij echter ook mesjes, want op pagina 29 van 't Stamboek wordt gesproken van „haar geestig schaartje of mesje", en de „hoogten, diepsels en gedaanten" ³⁾, zullen ook nog wel door andere, niet genoemde werktuigen zijn voortgebracht. De „gereedschappen" ⁴⁾ welke zij haren bezoekers toonde, zullen wel bestaan hebben uit allerlei kleine, vernuftig bedachte voorwerpjes, gelijk

¹⁾ Stamboek, Amst. 1735 p. 51.

²⁾ Ibid. p. 89.

³⁾ Ibid. p. 36.

⁴⁾ Gedichten op de pap. snykunst, Amst. 1736, voorrede p. 3.

autodidacten in een of andere kunst plegen uit te vinden: zij had zich deze kunst geheel zelf geleerd¹⁾ en herhaaldelijk wordt van Johanna's arbeid gesproken als van een „nieuwe kunst”. We moeten dit echter niet al te letterlijk begrijpen, want 't maken van kunstige knipsels in papier was een knutselarbeid, die door zeer velen beoefend werd, en die „in den oorsprong gantsch onvolmaakt is geweest.”²⁾ Johanna Koerten echter verhef, naar het oordeel der tijdgenooten, dit diletantische geknutsel tot het peil van echte kunst:³⁾

Haar hand weet geestig en met nieuw gevonden zwier
Al wat de kunst vermag te snijden in 't papier,

en, jubelt een ander lofdichter: „'t gering papier wordt ten hoogsten top verheven door 't quetsen en doorboren van haar schaar”.⁴⁾

Haar grootste glorie was blijkbaar, dat haar knipwerk bedriegelijk geleeke op teekenwerk:⁵⁾

Neem des schaarwerks kleinste ding,
Stel dat kunstenaars voor ooggen:
Yder meent, 't is teekening.

Het papier „verkeerde in eene schilderij”, het „oog wist niet of 't print of snijwerk zag”. Deze renovatie was de grootste roem der „Schaar-Mirerve”.

Uit een modern oogpunt bekeken lijkt dit, theoretisch gesproken, een artistieke fout, want het

¹⁾ Stamboek, Amst. 1735 p. 106.

²⁾ Ibid., voorrede p. 8.

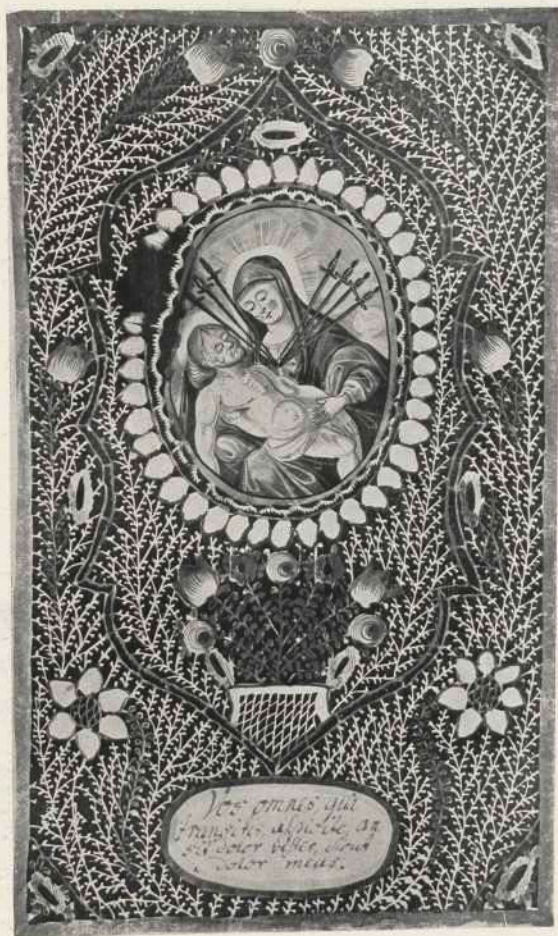
³⁾ Ibid. p. 146.

⁴⁾ Ibid. p. 226.

⁵⁾ Ibid. p. 65, 103, 57.

nieuwe kunstbegrip eischt juist, dat elke kunst zich bij haar eigenaardig gebied bepale, maar niettemin is het interessant, om te zien, wat Johanna Koerten met haar „schaarteekekunst” wist te bereiken. Wij weten niet, wat er nog hier of daar in de wereld, zwerfend in donkere hoeken en gaten, van haar arbeid verscholen ligt, maar ondanks alle moeite, die ik er voor deed, heb ik niets meer op het spoor kunnen komen dan de drie bekende knipsels die het eigendom zijn van den Heer E. W. de Flines te Bussum: het portret van Czaar Peter, het portret van Frederik III, Keurvorst van Brandenburg de schetsteekening van een Liereman en de door Uffenbach bewonderde fraaie bloemenmand, die in 't bezit is van den Heer C. Van Ommeren te Rotterdam. Door de welwillendheid van den eigenaar heb ik de knipsels van den Heer de Flines, bij welke er althans één is (Czaar Peter), dat door haar bewonderaars tot haar meesterstukken wordt gerekend, minutieus kunnen beschouwen. Het werk neemt geheel en al den schijn aan van teekenwerk, en eerst bij een onderzoek van nabij kan men de knipjes en inkervingen constateeren. De schaar-kunstenaars heeft hier werkelijk het schijnbaar onmogelijke volbracht. Zij heeft de voegen op de steenen, in den bodem, een barst in den muur geknipt, het hermelijn eener vorstenmantel weergegeven met de uitvoerigheid van een penteekening, de kleine, sierlijke lettertjes van een

AFB. 11.

GEKNIPT BIDPRENTJE MET KLEUREN OPGEWERKT.
MAKER ONBEKEND. Eigendom J. Bastert.

latijnsch vers uitgesneden, of een caligraaph ze geschreven heeft . . . en niettemin blijft de bedeking, dat dit alles met oneindig minder moeite door het tekenstift fraaier en volmaakter had kunnen geschieden. Het beoordeelings-materiaal, waarover we beschikken is, ik beken dit gaarne, geenszins voldoende, maar met dit weinige vóór ons, lijkt mij niettemin de aesthetische verrukking der tijdgenooten een vergissing. Zij meenden de *kunstpraes-tatie* te bewonderen, die zich maar weinig boven het middelmatige verheft, en bewonderden inderdaad de zeer groote *kunstvaardigheid*. Men roemde haar bovenal, omdat men bij het knipsel in de allerlaatste plaats aan knippen dacht, want zij kon „borduren, schilderen, beeldhouwen met een schaar“:!) „haar snijschaar was als der schilderen-penseel in hare hand“. 2)

Verbazing over den verbluffenden geduldarbeid, waarvan de papieren schilderijtjes het resultaat waren, was mede een der factoren bij de beoordeeling.

Personen, welke haar arbeid trachtten na te volgen, klaagden bovenal over de inspanning, die het werk van hun oogen vorderde, en „hebben 't al in den aanvang laten steken“. 3)

Zelf, ofschoon ze ten opzichte van haar kunst zeer energiek was, voelde zij dat inspannende van haar bezigheid ook wel als een druk, en het zal haar

1) Stamboek, Amst. 1735 p. 139.

2) Gedichten op de overh. pap. snijkunst. Amst. 1736, voorrede.

3) Ibid.

dankbaar gestemd hebben, dat haar echtgenoot een vermogend man was, die, trotsch op haar knipsels, deze in zijn kunstkabinet bewaarde. Zij deed er slechts zeer noode afstand van. Een Duitsch vorst bood haar duizend gulden voor drie knipsels, maar zij weigerde dit aanbod, omdat zij er zooveel werk aan had gehad. 1)

Indien zij iets voor geld deed, was zij niet met weinig tevreden. Houbraken vertelt: 2) „Voor de gemalinne van den Keizer Leopoldus heeft zij een heerlijk werk gemaakt, bestaande in bloemen, wapens, arenden, kroonen in loofwerk verciert, van gevlogten zijde in manier als campanen, waarvoor meer als vier duizent guldens gegeven zijn.“

Ondanks den langen tijd, die elke arbeid in beslag nam, was zij als kunstnares zeer vruchtbaar. De schrijver der voorrede van het „Stamboek“ zegt; „Wat de werken van deze kunstnares betreft, deze zijn, om dus te spreken ontelbaar.“

In de latere jaren legde zij zich bovenal toe op 't knippen van portretten, en op deze praestatie was ook haar hoogste roem gegrond. 3) Als wonderen van kunstvaardigheid werden echter tevens beschouwd haar kantknipsels 4) en haar geknipte schrift, waarin zij volgens den dichter-oudheidkundige Ludolph Smits de toenmaals beroemde

1) Navorscher XIX (1869) p. 450.

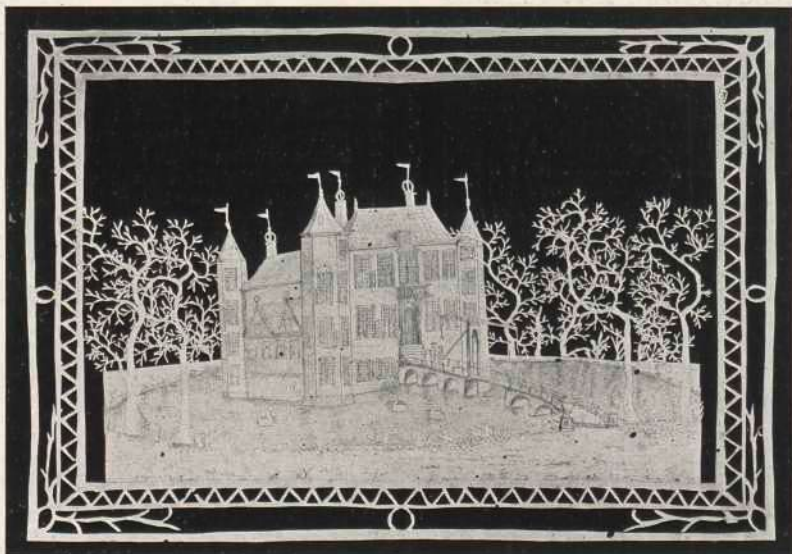
2) Houbraken: Grootte Schouburgh III, p. 295.

3) Uffenbach, Merkwürdige Reisen, III, p. 554.

4) Stamboek, Amst. 1735 p. 149.

AFB. 14.
KNIPSEL MET
TEEKEN-
WERK.
Eigendom
G. W. P. van
Dokkum.

schrijvers Jacobus en Leonoor Gabelle terzijde streefde.¹⁾

Dat ook deze lof overdreven is, bewijst, meen ik, het onberispelijk fraaie schriftfragment van Gabelle, dat men aantreft in 's Rijks prentenkabinet. Van haar werk bestond een gedrukte lijst welke ik vermeld vind in het biographisch woordenboek van Van der Aa onder den titel: „Catalogus van een overheerlijk kunstkabinet papiere snijkonst, door wijlen Mejuffrouw Johanna Koerten . . . met de schaar in papier gesneden“. Ik heb dit boekje echter nergens kunnen vinden.

Over haar oeuvre zijn wij trouwens door haar levensbeschrijvers tamelijk uitvoerig ingelicht. Als groote en beroemde stukken worden door mijn verschillende bronnen vermeld:

1. *Landschap:*

Gezicht op Amsterdam van 't IJ uit, naar de

¹⁾ Ibid. p. 53, 68. Deze kunstenaars behoorden tot de Portugeesch-Joodsche gemeente Hun naam wordt uitgesproken „Gadeelje“. Ook in de Bibliotheek der Portugeesch Joodsche gemeente bezit men fraai schrijfwerk van Gedelle.

schilderij van Stork.

2. *Mythologische voorstellingen:*

Europa en de Stier.

Apollo en Daphne.

De 12 Romeinsche keizers met Romulus en

Remus en de zogende wolvin.

3. *Godsdienstige voorstellingen:*

Geboorte van Christus.

Aanbidding der herders.

Graflegging van Christus.

Kindermoord te Bethlehem.

4. *Portretten:*

Stadhouder Willem III.

Kosmus III, Groothertog van Toscane.

Galenus Abrahamsz.

Balthazar Bekker.

Lodewijk XIV.

Peter de Grootte.

Frederik, Keurvorst v. Brandenburg.

Professor Francius.

Johan en Cornelis de Witt.

Niet onvermeld mogen blijven de curieuse verzen.

AFB. 15.
BLOEMVAAZ.
Eigendom
G. W. P. van
Dokkum.

die de Doopsgezinde predikant Adriaan Spiniker aan het laatst genoemde schilderij wijdde:

Hier strekt het edel Broederpaar,
Weleer van 't graauw gescheurt, gesneeden,
Nu weer gekorven door de schaar,
Gekorven, doch om hunne leden
Te zetten vaster weer ineen,
Ten spiegel der veranderingen.¹⁾

Natuurlijk bevat deze lijst slechts een klein gedeelte van haar werk, en het IJ-gezicht is niet het eenige schilderij dat zij in een knipsel copieerde. „Geheele schilderijen der kundigste meesters zijn door haar overeenkomstig nagesneden.²⁾ Op pagina 209 van het Stamboek komt een gedichtje voor met den titel: „Ter eere van Juffrou Johanna Koerten op Paauwen, door M. Hondcoeter geteekent.” Blijkbaar maakte deze teekening deel uit van het nog nader te bespreken „Stamboek”. Bijna zeker is het dus, dat ertusschen Hondcoeter en de familie Blok connecties bestonden, en onwaarschijnlijk is het dus allerminst, dat de schaarkunstenaars voor een harer knipwerken een schilderij van H. of misschien wel de hier vermelde teekening met pauwen tot voorbeeld heeft

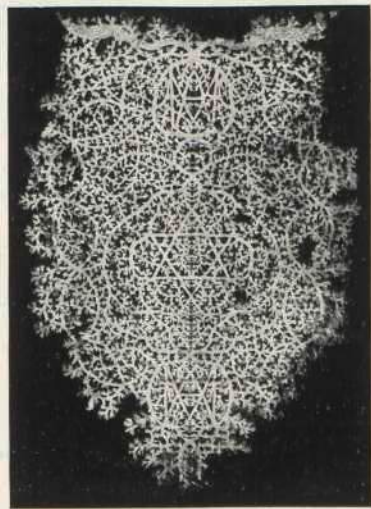
¹⁾ Stamboek, Amst. 1735 p. 83.

²⁾ Stamboek, Amst. 1735, voorrede.

genomen voor een knipwerk, en de mogelijkheid is dan niet uitgesloten, dat dit het prachtige knipsel is, dat schrijver dezes bezit, en waarvan blijkbaar de voorstelling aan een ontwerp van Hondcoeter ontleend is. De groote pauw op den voorgrond is zoo fraai en gevoelig van teekening, en de behandeling van het geheele sujet geeft den indruk van zoo groot meesterschap, dat er werkelijk eenig recht schijnt te bestaan, om dit kunstwerkje aan Johanna Koerten toe te schrijven. Het is echter ongesigneerd en de „Schaarminerve” teekende haar werkstukken soms met de letters I. K.¹⁾ Op de portretten van Czaar Peter en den Keurvorst is, ofschoon ze niet gesigneerd zijn, in de Latijnsche gedichten de aanduiding van haar auteurschap opgenomen.²⁾ De bovengenoemde initialen zijn dus volstrekt niet het eenig kenmerk der echtheid van Johanna Koertens papieren preciosa, en de vermelding van Hondcoeters teekening in het stamboek (deze teekening bevindt zich thans in het prentenkabinet te Berlijn) geeft aan mijn vooronderstelling een niet onbelangrijken steun. Het reeds herhaaldelijk genoemde Stamboek be-

¹⁾ Liereman, (de Flines).

²⁾ Portret v. d. Keurvorst: „Factus Johannaë forficæ Courteniaë”.

AFB. 16.
KANTKNIPSEL
A. M. VAN
SCHURMAN.
Museum
Franeker.

vatte niet slechts de verzameling van Latijnsche en Hollandsche lofgedichten, die in druk verschenen, maar was in 't algemeen een collectie van gedenkbladen, welke door kunstenaars en geleerden, die de beroemde schaarkunstenaars en later haar weduwnaar bezochten, werden geschonken. Pieter de La Rue ¹, die, gelijk wij reeds in het begin van dit opstel mededeelden, Adriaan's tweede vrouw de weduwe Blok—van Arckel in 1735 bezocht, deelt mede: „Het zoogenaamd Stamboek zal, als 't met al zijne fraaigheden saamgebonden is (zooals 't voornemen van A. Blok en nu van zijn weduwe is) naar gissing uitmaken drie groote folianten.

Het bestaat 1° uit origineele handschriften van hooge personaadjes, 2° uit gedichten van min of meer beroemde dichters, 3° uit zeer heerlijke zinnebeelden, gezigten, portretten, bloemstukken, zoo geteekend als in water en olieverf door de voornaamste kunstenaars, 4° uit allerkeurigste staaltjes van schrijfkunst door Gabelle, enz.

In de latere jaren, toen Rademaker in zijn Hollandsche Arcadia ² bij de beschrijving van zijn buitenplaats „Aemstelhoek", Adriaan Blok een „kunstbeminnaar" noemde, poseerde de treurende echtgenoot der beroemde vrouw blijkbaar als Maeceenas. Zijn arbeid aan het papieren monument (Stam-

¹) Navorscher. Deel XXX (1880) p. 436.

²) Hoil. Arcadia p. 2, kol. 1.

boek), dat hij voor de beroemde gade wilde oprichten, bestond daarin, dat hij door goede artisten portretten liet teekenen van de personen, die aan dit Stamboek hadden gecontribueerd, en welke bestemd waren, om tegen elk kunstblad te worden ingebonden. ³)

In de collectie kwamen o.a. teekeningen voor van Ludolp Bakhuizen, Abraham Stork, Jan van Nikkelen, J. van Hugtenburg, Siloo, Gerard Hoed, J. van Vianen, M. Hondecoeter, P. Tideman, Jacob Torenvliet, F. Boitard, Nicolaas Verkolje, O. Elger en verder een groot aantal caligraphische bladen van Jacobus Gabelle, Matthijs van der Hey, Elisabeth Crama, Jan Faber, Barend Dionys, Pieter van Baerle, Leonoor Gabelle, enz. ²) Dit alles vormde met de „papieren snijkunst" samen een merkwaardig Museum, en blijkbaar is het de wensch geweest van Adriaan Blok en ook zijner tweede vrouw, dat dit als permanente collectie tot blijvend gedenkteeken zou strekken voor de „Schaar-Minerve".

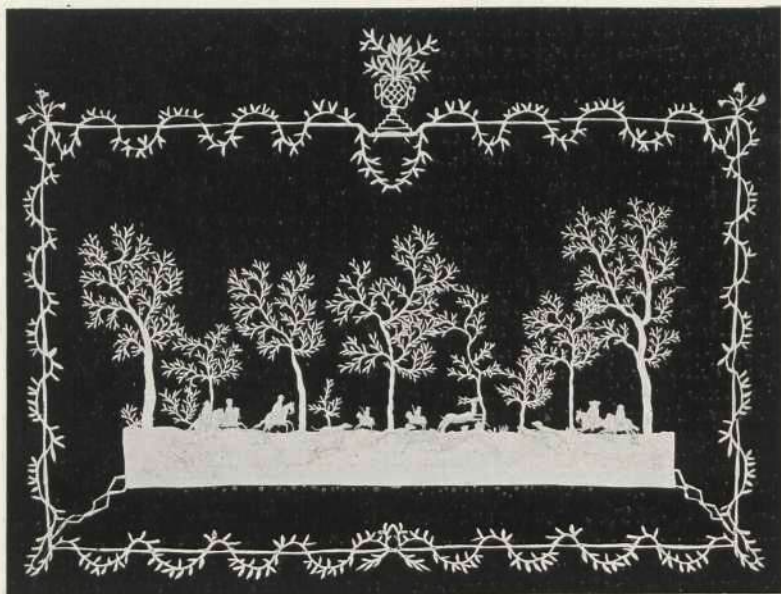
De lofverzen verschenen in druk in twee uitgaven. Blok was zoo ingenomen met de poetische hulde, welke aan zijn vrouw gebracht werd, dat hij de verzen, telkens als er genoeg voor een vel was, naar de drukkerij zond. ³) Hierdoor bleef dit op fraai papier, met groote letter gedrukte boek ongepagineerd. De verschillende vellen zijn met teekens gesigeneerd. Het voorwerk is er blijkbaar later aan toegevoegd, vandaar, dat deze vroegste uitgave der gedichten, die zeker voor een groot gedeelte nog gedurende Bloks leven het licht zag, het jaartal 1736 draagt. ⁴) Waarschijnlijk was deze uitgave bestemd om aan hooge bezoekers van het kunstkabinet te worden ten geschenke gegeven als souvenir. De kunstschilder Jan de Witt ontving den 22sten September 1751 een exemplaar van den toenmaligen „eigenaar der konst". Dit exemplaar met inscriptie bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam. Een tweede uitgave aan de schaarkunstenaars gewijd is „Het Stamboek op de papieren Snijkunst van Mejuffrouw Johanna Koerten, Huisvrouw van den Heer Adriaan Blok, Bestaande in Latijnsche en Nederduitsche Gedichten der voornaamste dichters. t'Amsterdam,

¹) Houbraken, Gr. Schouburgh III, p. 306.

²) Stamboek, Amst. 1735 p. 185—211.

³) Gedichten op de pap. snykunst. Amst. 1736. Vocrede, p. 4, 5.

⁴) De juiste titel is: Gedichten op de overheerlijke Papiere Snykunst van wijle Mejuffrouw Joanna Koerten, Huisvrouw van Wijlen den Heer Adriaan Blok, gedrukt naar het origineel Stamboek Benevens een korte schets van Haar Leven. Te Amsterdam, Bij Steeve van Esveldt, in de St. Lucie-Steegh, over 't Meisjes Weeshuys. 1736, 4°.

voor Rekening van de Compagnie 1735". 8°. Of-
schoon vroeger gedateerd, is dit de latere editie.
Ze verschilt voornamelijk van de eerstgenoemde
door de voorrede en het portret van I. Punt, dat
aan den titel voorafgaat. Was dit misschien een
gestolen nadruk der losse vellen van de eerst later
verschenen eerste uitgave?

Bloks wensch, om door het Stamboek en de ver-
zameling knipsels voor Johanna een blijvend mo-
nument op te richten ging niet in vervulling.

Misschien onmiddellijk na den dood van de we-
dwe Blok-van Arekel, kwam het in het bezit van
Pieter Testas de Jonge, bij wien (gelijk reeds werd
aangestipt: „de vermaarde en zeer beroemde
kunsstschilder Jan de Witt" het in 1751¹⁾ aantrof.
Het werd door dezen bezitter uit de hand te koop
aangeboden²⁾, doch er schijnt geen liefhebber

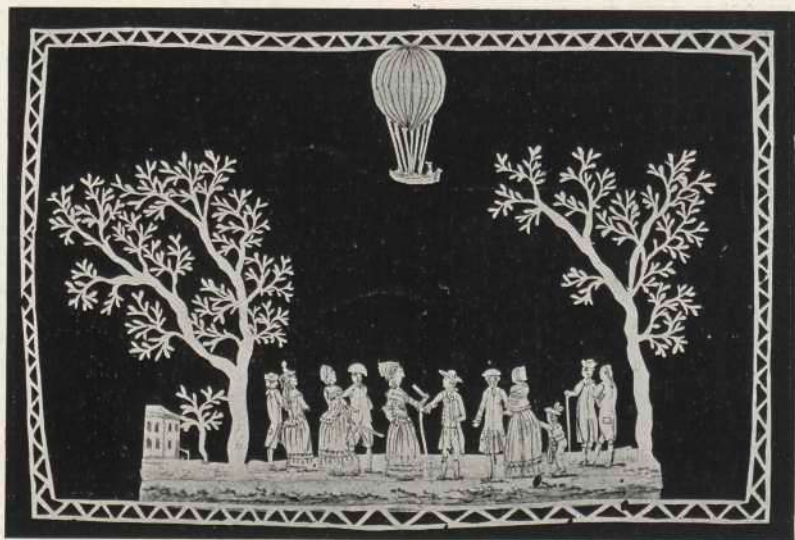
¹⁾ Blijkens inscriptie van het exemplaar der „Gedichten op de
overheerlijke pap, Snijkunst" in de Universiteitsbibliotheek te
Amsterdam.

²⁾ Van der Aa: Biographisch woordenboek.

gevonden te zijn voor den aankoop der geheele
collectie (ik volg hier nog steeds de mededeeling
van Van der Aa) „maar zijn de nummers, 216 in
getal, afzonderlijk tegen hooge prijzen verkocht".
In 1766 had vervolgens te Rotterdam de verkoop
plaats van het „nagelaten kabinet" van Michiel
Oudaen, en hier werden geveild „de Stamboeken
van Juffrouw Joh. Koerten, benevens de konstige
schaerkunst, door haar in lijsten tusschen spiegel-
glazen vervaardigd. Tot de eerste behooren zes
konstboeken, voorkomende op blz. 116 van den
Catalogus¹⁾; de nummers 60—69 op bldz. 169,
170 bevatten tien stuks snijkunst; van deze kwa-
men drie stuks voor op een verkooping in 1779 te
Rotterdam, terwijl één van die drie stukken: „De
Roomsche Vrijheid (12 Keizerportretten) in 1853,
gelijk verzekerd wordt, nog in goeden staat voor-

¹⁾ Ik heb dezen Catalogus niet gezien, maar put deze mede-
deeling uit Van der Aa, wiens accuratesse, ook in dit levensber-
icht, faalt. Hij laat o.a. Adriaan Blok vóór Johanna K. sterven.

AFB. 19.
LUCHTBAL-
OPSTIJGING.
KNIPSEL MET
TEEKEN-
WERK
Eigendom
G. W. P. van
Dokkum.

handen was" . . . Waar het thans is? . . . Een onderzoek naar dit knipsel in de Maasstad leverde geen resultaat op. Ook in Duitsland deed ik zonder resultaat navraag in eenige Musea; in Weenen werd reeds vroeger gezocht, door den Heer C. van Son. ¹⁾

Volgens den Catalogus „Oud-Amsterdam" van Frederik Muller ²⁾ moet in later tijd een zekere heer A. J. van Eyndhoven „vele proeven van haar kunst", bezeten hebben.

In de aanteekeningen van zijn novelle Joanna Koerten heeft J. A. Alberdingh Thijm vermeld ³⁾ dat in 1878 de Firma Frederik Müller te zijner beschikking stelde „vele stukken uit het Album van Joanna Koerten en ook een fraaie teekening, voorstellende de kop der kunstenaress met rood krijt".

Dit is waarschijnlijk wel dezelfde collectie die onder No. 1077 voorkomt in den reeds geciteerden

Catalogus „Oud Amsterdam" van 1912, en in welke beschrijving vermeld worden: „7 stuks proeven van haren kunstarbeid en een verzameling geschreven gedichten op hare kunst, waarvan de meeste gecalligrapheerd en met teekeningen, 50 stuks." Ook het door Thijm genoemde rood-krijt portret is hier bijgevoegd. Ik had gelegenheid deze verzameling vluchtig door te zien, en geloof, dat er onder de „7 stuks proeven" slechts een paar kleine onbeduidende knipseltjes zijn, (wellicht jeugdarbeid), welke door onze kunstenaress werden vervaardigd. De rest is werk van veel later tijd. Ook de bladen uit het Stamboek lijken mij niet meer dan een pover overblijfsel van een collectie, waaruit al wat goeden fraai was, reeds per stuk werd verkocht. ¹⁾

¹⁾ Kunstbladen uit het „Stamboek" bevinden zich o.a. in het Louvre; teekening op perkament van Frans van Mieris Jr., Faam met Johanna's portret in de handen; in het Prentenkabinet te Berlijn: Pauwen van Melchior d'Hondecoeter; in Teylers Museum te Haarlem; Teekening van Ottomar Elliger; in het prentenkabinet te Amsterdam Callygraphisch blad van Jacobus Gadelle en in de collectie van het Oudheidk. Genootschap.

¹⁾ Elseviers Maandschrift 1910, I, p. 310.

²⁾ Paq. 113, No. 1077.

³⁾ Gids 1878 II, p. 314, noot 26.

AFB. 20.
BLOEM-
RANKEN,
DOOR
VAN WINTER
Eigenaar
J. Bastert.

En dit dus is het einde van een roem, die volgens den stortvloed van hooggestemde lofgedichten, het geweld der eeuwen verduren zou. Was deze kunst-
arbeid te kunstig en gekunsteld om langer dan een menschenleeftijd te boeien?... De waardeering voor de papieren meesterstukken is blijkbaar spoedig geluwd, en de wereld heeft ze gedeeltelijk verwaarloosd, gedeeltelijk uit het oog verloren. De mogelijkheid is geenszins uitgesloten, dat enkele harer werken, die thans in nacht en duisternis verborgen zijn, nog weder het licht der openbaarheid zullen aanschouwen, en tot een bezadiger waardeering van haar arbeid voeren. Een voorbeeld hiervan is de reeds genoemde „bloemvaas”, die eerst door Mejuffrouw Dr. H. C. H. Moquette, Adjunct-Archivaris der Gemeente Rotterdam, weder aan het licht werd gebracht. Deze vaas lijkt mij eene geknipte copie eener schilderij van den bloemschilder van Huyssum.

Waarschijnlijk is het ook, dat wij te eeniger tijd nog weder zullen worden ingewijd in de techniek der hoogere „schaarkunst”.

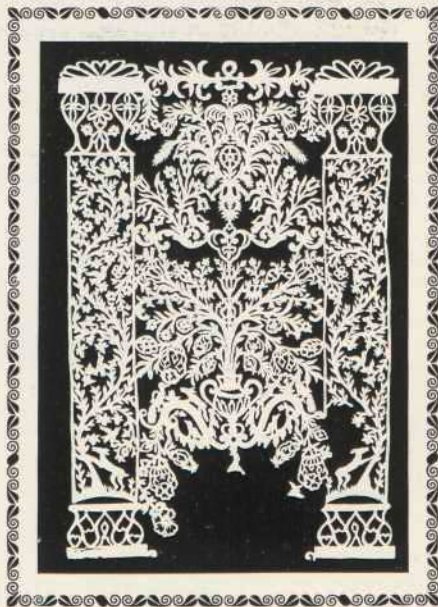
Ik vind vermeld: Konstig en vermaakelijk tijdverdrif der Hollandsche Jufferen of onderricht der papieren snijkunst. Om in 't kort, uit wit papier alderly figuren op het kunstigste te kunnen snijden. Amsterdam, J. ten Hoorn 1686, 4°. Voor het oogeblik bleek de moeite welke ik deed, om dit boekje machtig te worden, vergeefs, maar het is niet aan te nemen, dat niet een enkel exemplaar het tweetal eeuwen overleefd zou hebben.

Het lijkt me niet onmogelijk, dat „Janneke Coerte” bij de samenstelling van dit werkje betrokken is geweest; hoewel zij geenszins de eenige en ook niet de eerste was die de „papieren snijkunst” op artistieke wijze beoefende.

Grabner heeft in zijn „Brieven over de Nederlanden”, ¹⁾ als zijn bevinding medegedeeld, dat hij nog slechts in enkele Duitsche kloosterssporen van de artistieke knipkunst had aangetroffen, en deze dus voor specifiek Hollandsch hield.

De schaarkunst behoorde tot de heerlijkheden, waarmede het Utrechtsche wonder, Anna Maria van Schurman (1607—1678), reeds lang voor Jo-

¹⁾ Pag. 348—49.

AFB. 21
KANT-
KNIPSEL.
Oudheidk.
Genootschap.

AFB. 22.

BLOEMVAAS DOOR JOHANNA KOERTEN.
Eigendom van C. van Ommeren te Rotterdam.

hanna Koerten, de wereld in verrukking bracht. Men zegt, dat zij de kunst van het maken van fraaie knipsels al op haar zesde jaar beoefende. Zij vervaardigde deze werkstukjes met schaar en pen-nemes. Sommige deze knipsels werden gecopieerd naar schilderijen en teekeningen, maar dik-wijls ook waren het „gewrochten der verbeel-ding”. Zij blonk uit in het knippen van kant, die (altijd volgens haar levensbeschrijvers) niet voor pointe d'Alençon in fijnheid moet hebben onder-gedaan. Ook landschappen, bloemen en portretten vervaardigde zij, maar vooral zeer mooie gele-genheidsknipsels, die op huwelijks- en gedenkdagen als geschenk dienden en die bestonden, 't zij uit een allegorische voorstelling, of uit een wapen-trophée in een lijst van bloemranken.

Gelukkig is het niet slechts overlevering wat we hier voor ons hebben. In de Schurman-collectie der oudheidkamer te Franeker bevinden zich twee knipsels van de merkwaardige vrouw. Eén ervan is een kantknipsel, kinderwerk misschien, aardig en origineel, maar artistiek van geen beteekenis; het tweede echter, een gelegenheids-knipsel, ver-toont in een vierkant de wapens van Schurman, van der Haer, Grapheus en Van Kinschot. Het arrangement dezer wapens is op zichzelf reeds zeer geestig: los zweven ze in hun omljsting, met sierlijk gestrekte draden en ringen aan den bovenbalk van het vierkant bevestigd. En daaromheen slingert zich een met groote virtuositeit behandelde, breede lijst van gestileerde bloemmotieven, die, zoowel van het kunstbegrip als van het technische kunnen dezer knipster een hoogen dunk geven, en het ons doen betreuren, dat niet meer van dit fraaie werk, dat zich hier op een geheel eigen en zeer geeigend gebied beweegt, is bewaard gebleven. Schotel be-weert in Leeuwarden nog een landschap van haar gezien te hebben, maar ik trof dit noch in Fries-lands hoofdstad, noch ook in Franeker aan. Johanna Koertens kunst vond in het werk dezer ou-dere Nederlandsche kunstenaress hechte grond-slagen: er gaat van dit subtiel knutselwerk groote charme uit. Een geduchte concurrente voor Koer-tens roem bij 't nageslacht is deze haar kunstzuster voorzeker. Maar ook onder haar tijdgenooten had onze „Fenix-schaar” eenige mededingers en mede-dingsters, die nevens haar genoemd werden.

Een zeer vermaarde schaarkunstenaress schijnt ge-weest te zijn *Elisabeth Rijberg* te Rotterdam.²⁾ Zij woonde in „de Boompjes” bij 't Nieuw Oost-

Indisch huis, waar vreemdelingen haar be-zochten, om haar papieren wonderen te zien. Het werk, waarin zij vooral uitmunte was echter van een geheel ander genre dan dat van Johanna Koer-ten. Zij vervaardigde zoogenaamde relief-knipsels of „bavelaars”;¹⁾ schilderijen in papier met wijkend plan en waar de verschillende figuren en voorwer-pen los ingezet werden, in perspectievische ver-houdingen.

In haar optreden moet zij, dunkt me, min of meer zonderling geweest zijn: geen dame, zooals haar Amsterdamsche kunstzuster.

Boven haar huisdeur prijkten de brallende ver-zen:

Ik snijde van papier al wat het oog streeld.
Of wat een geestig brein ons na de konst afbeeld,
Al brult de bitse nijd met opgesparde kaken,
Mijn konst en zal niet licht daardoor in 't voetzand raken.

Deze reclame-poëzie is, gelijk men ziet, van een bijzonder „beminnelijken eenvoud”, en de vier regels wegen in holle overschatting volkomen op tegen de duizend en zooveel verzen van Koertens Stamboek.

Een plaatselijke beroemdheid was ook deze vrouw. Zij leverde een knipsel aan den keurvorst van de Pfalz en ontving als belooning daarvoor „vier verguld zilveren bekers met deksels, daar eenige Roomse keizers op gedreven stonden, en een klein zilver serviesje met het keurvorstelijke wapen daarop”.

Bij zijn bezoek aan Rotterdam in 1711 bezocht *Uffenbach* ook deze schaarkunstenaress voor de tweede maal. Op zijn naieve, gemoedelijke wijze vertelt hij van haar het volgende:²⁾ Den 19 Nov. Morgens gingen wir zu der Jungfer Elisabeth Rij-berg, curiose von Papier geschnittene Sachen zu sehen. Wir fanden an der Thüre des Hauses, da-rinnen sie wohnt, auf einer Tafel eine Holländische und Französische Inskription von ihrer Arbeit. Sie hatte aber nicht mehr als in allem elf Schildereien, so sie verfertigt, die in schwarzen Rahmen eingefasst, und mit Glas überzogen waren.

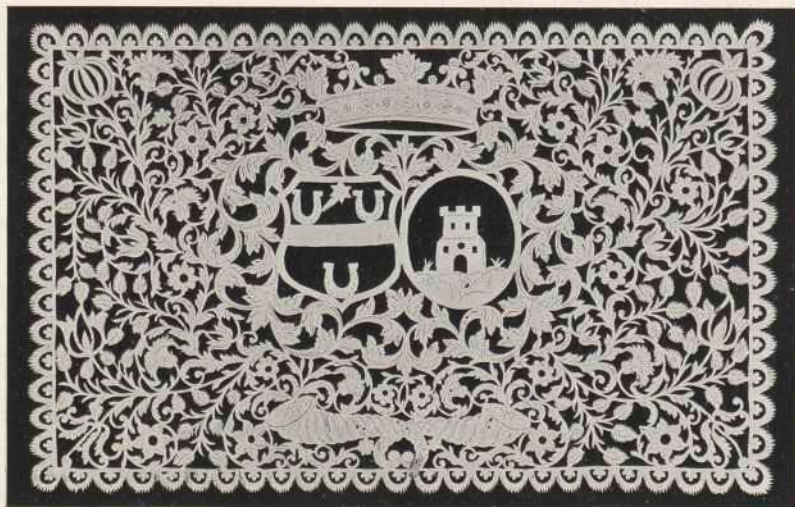
Ich hatte alle diese Stücke bereits Anno 1705 ge-sehen, ausser zweyen neuen, so sie erst 1709 ge-macht, davon das eine der Strand und Prospect von Schevelingen, das andere aber den Hering-fang vorstelle. Diese waren gar schön und Künst-lich gemacht, und an jenem, die viele kleine Figuren

¹⁾ Schotel: A. M. v. Schurman, p. 9.

²⁾ G. van Spaan. Beschrijvinge der Stad Rotterdam (1738) p. 414.

¹⁾ Aldus later genoemd naar den Leidschen kunstschilder-knutselaar C. Bavelaar, die dergelijke voorstellingen vervaardigde van hout (1775—1831).

²⁾ Uffenbach, Merkw. Reisen, Ulm 1754, III.

von Menschen, die alle auch von purem Papier eingekleidet, an diesen aber die viele Schiffe mit allem zugehör derselben, billig zu bewundern. Sonst macht sie die See- und Blumenstücke am besten. Die andere aber, so die Gebäude von Loo etc. vorstellen sind nicht so gut.¹⁾ An denen Blumstücken sind die Bordirungen, so sie drum herum machet, so theils wie genehete, theils wie gekloppelte Spitzen aussehen, gar schön gemacht. Sie forderte vor das geringste dieser Stücke sechs hundert Holländische Gulden, welches vor Papier, ob es gleich noch so künstlich ausgeschnitten, gewiss gar viel Geld ist."

In zijn mededeeling over Johanna Koerten vertelde onze reiziger dat hij ook bij haar enkele zeestukken en schepen von „erhobener Arbeit" zag, „wie die so wir in Rotterdam gesehen". En hij vond, dat ook dit werk van Johanna beter was dan van hare Rotterdamsche concurrente, die dus ondanks haar

¹⁾ G. v. Spaan. Besch. v. Rotterdam (1738) p. 414 vermeldt nog, dat haar werk bestond uit: konstige oorlogsschepen en jachten met een stille en holle zee, voorts koninklijke en prinselijke lusthuizen als het Loo, Hontsholredijk en anderen: voorts geboonte, verschieten en portraiten in 't plat en verheven.

tartend uithangbord, in alle opzichten de mindere moet zijn geweest der Amsterdamsche „Schaar-Minerve".

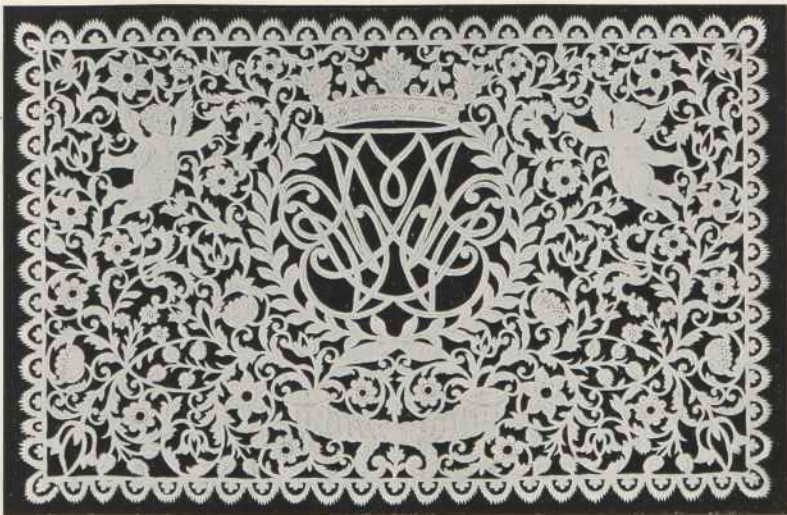
Als haar voornaamste mededinger werd trouwens door Koertens gemeente van bewonderaars zelf een ander Rotterdamsch papier-artiest genoemd. De predikant J. Uebelman rijmde in haar „Stamboek":¹⁾

Men roemt *Van Vliet* papierkunst veel,
En is zijn snipperwerk ook eel,
Gansch Neerland zag zijn meester niet,
Maar zijn meesteres men dagelijks ziet:
Wie roept dan niet, dat Koertens hant
En Penixschaar de snykroon spant?

Ook door G. van Spaan²⁾ wordt deze schaar-kunstenaar met enkele woorden herdacht: „Dit zal ik je nog zeggen, als dat Gilles van Vliet zeer uitstekende kurieusestukken van papier weet te snyden". Deze Gilles van Vliet was vermoedelijk in 1674 geboren, was gehuwd met Cornelia Bras, dochter van Jan Joosten Bras. Hij woonde in de Geldersche Jufferstraat in het huis „de Kruitmolen" en stierf

¹⁾ Stamboek, Amst. 1735, p. 73.

²⁾ G. van Spaan: Beschrijvinge v. Rotterdam (1738) p. 414.)

tusschen 17 en 23 April 1701. Uffenbach heeft hem dus niet gekend, want hij maakte zijn eerste reis in 1705.

Zijn weduwe, die later voorkomt onder den naam van Cornelia Brasser, maakte den 18den Augustus 1705 haar testament, en daarin wordt een opsomming gegeven van het werk van haar overleden echtgenoot; het zijn, voor zoover het knipwerk betreft (want Gilles van Vliet was ook schilder):

1. Vloot of batailje van schepen anno 1674.
2. Haringschepen en haringvangst.
3. Een kantknipsel (niet geheel voltooid).
4. Een landschapje met koetsjes en bruggetjes.
5. Een zeetje met een schip, en een poortje daar de wijser op den toorn staat.
6. Een stukje papier, waarin hij den naam zijner vrouw had geknipt.
7. De koning van Engeland.
8. De koningin van Engeland.
9. Een zeestrand.
10. Een landschap waarin een vijver is, en een speelhuysje, waarin een kerkkroontjen hangt.
11. Een kantknipsel (het laatste knipsel, dat hij maakte.)

12. Een landschapje daar een ooyevaar op een schoorsteen sit.

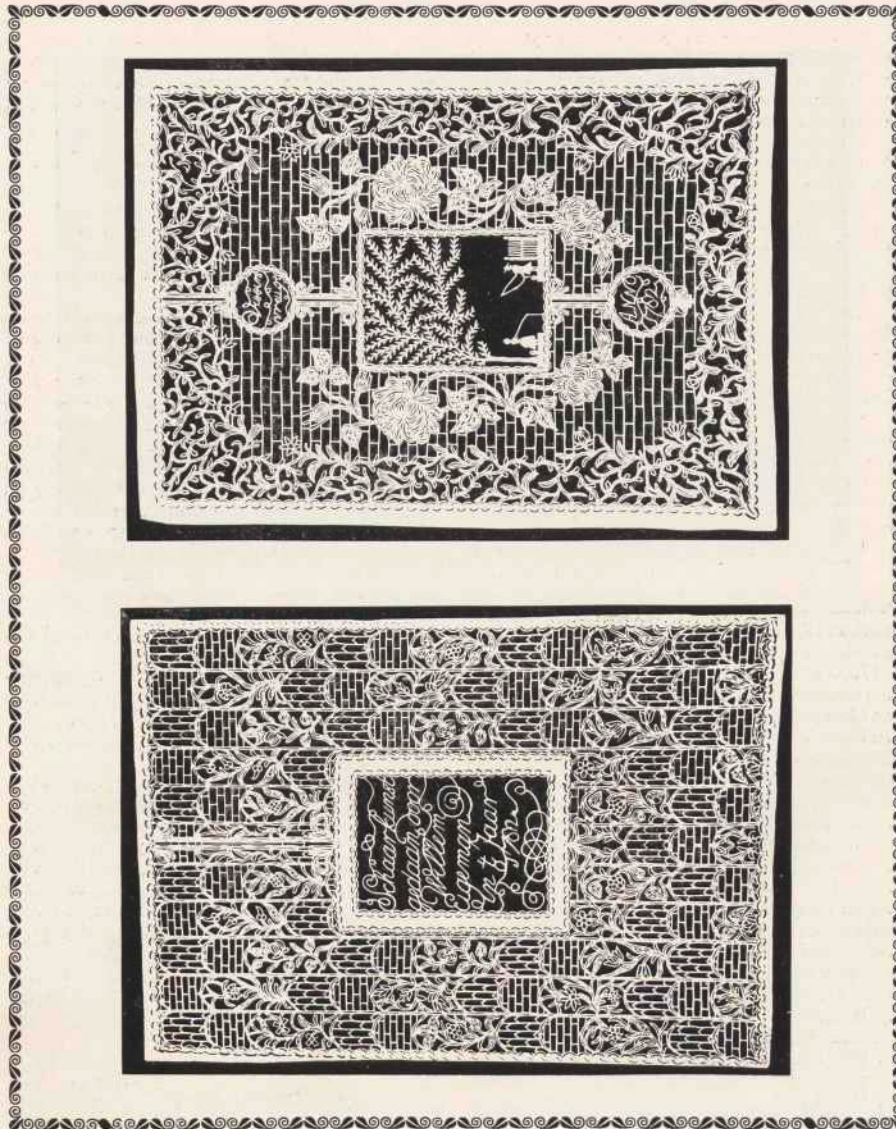
Aan Gerardus Vogel en Franco Bouwens legateerde zij „alle het verdere kunstwerk van gesnede papier bij haar na te laten, mits, dat sylieden 't selve niet sullen mogen verkoopen of doen verkoopen.“¹⁾

Zoomin van Elisabeth Rijberg als van Gilles van Vliet bleek het Museum van Oudheden te Rotterdam eenig knipwerk te bezitten. De werken dezer snij-artisten zijn dus, evenals het grootste gedeelte van Koertens meesterstukken, spoorloos verdwenen. In het Rotterdamsche Museum bevinden zich weliswaar eenige knipsels, maar deze zijn voor het meerendeel van later tijd en van geringe artistieke waarde.²⁾

Dat al deze knipwerken zoek en verloren raakten is voorzeker zonderling, want lang na den dood der beroemde schaarkunstenares bleef haar

¹⁾ Volgens mededeeling uit het Archief der Gemeente Rotterdam.

²⁾ Volgens mededeeling van den Directeur. Als vervaardigers werden genoemd: A. van Sandijk 1827), Jan Adelaar (1791), Anna Doratea Schreuder (1787).

KNIPWERK VAN WILLEM EIGENMAN.

AFB. 25.

arbeid zich in de gunst van velen verheugen, en ontelbare vrouwenvingers hebben in het einde der achttiende en zelfs nog in het begin der 19^e eeuw het schaartje gehanteerd, dat zijne kantfiguren knipte in blank papier. De schaarkunst was een huiselijk tijdverdrif, zoo goed als borduren of piano-spelen. Dat deze knutselaars zelfs in de eerste helft der 19^e eeuw, soms nog zeer merkwaardige dingen maakten, bewijst een alleraardigst knipsel uit 1836, een loofwarande met diep-wijkend perspectief, door J. Steffens, dat zich in het Rijksmuseum te Amsterdam bevindt.

Behalve de „Fenix-scharen” werd er evenwel onder de 18^e eeuwse schaarartiesten ook nog menigeen aangetroffen, die in kleiner milieu een plaatselijke beroemdheid was.

Het stedeke Goes was weleer trotsch op den knipper Otto van Voorst¹⁾ die als weesjongen te Zierikzee werd opgevoed en wiens schaarvaardigheid hem later Zeeuwischen roem verwierf.

In Februari 1727 werd door den raad te Goes aan dezen Otto van Voorst „toegerekend eene vereering van honderd rijksdaalders voor eenige met een pennemes zeer kunstig gedane snijdingen, welk werk men op de zoogenaamde Vertrek-kamer van het stadhuis zou ophangen. Waarschijnlijk is dit het zelfde knipsel dat nog bewaard wordt in de oudheidkundige verzameling van het Zeeuwse Genootschap, en dat in den Catalogus aldus wordt beschreven: „Fijn knipwerk. Hierop tusschen lofwerk de wapenschilden van Gelre, Couwerve, Van der Hagen, Van de Waarde, Stavenisse, de Jonge, de Witte, Stuver²⁾.”

Nog een derde Rotterdamsche knipper van naam moet geweest zijn J. Kopper (geb. 1713)³⁾. De Catalogus der Tentoonstelling van voor Nederland belangrijke oudheden en merkwaardigheden in de Provincie Zuid-Holland. Delft 1803 vermeldt onder No. 2239: „Twee groote schilderijen in papier, voorstellende „water met schepen” en „visschers”, ingezonden door Dr. J. M. Stipriaan Luiscus. Hierbij een gravure naar de hier boven genoemde schilderijen en de beschrijving van het kunstkabinet van papieren snijkunst, gewrocht door J. Kopper. Bij de collectie bevond zich een portret in olieverf van den kunstenaar, geschilderd door N. Muys.⁴⁾

Op dit portret is de kunstenaar voorgesteld met

¹⁾ Nagtglas: Levensberichten van beroemde Zeeuwen.

²⁾ Catalogus Zeeuwisch Gen. p. 37 No. 284.

³⁾ Elseviers Maandschrift, 1910, II, p. 315: C. van Son, Schaarkunst.

⁴⁾ Overgenomen uit het hiervóór geciteerde artikel van C. van Son over Schaarkunst.

een uit papier geknipt schip in de hand. De schilderij werd in 1789 door H. Roosing in prent gebracht. Evenals de andere schaarskunstenaars inspireerde ook deze beroemdheid de dichtgragen van een tijdgenoot tot een poetische ontboezeming:

’t Pencil wist menig man d’ onsterfelijkheid t’ ontrukken,
De stift kan ieder ding op ’t fraais in koper drukken,
Doch Koppers schaar alleen wist met een edele zwier
De gansche wereld na te bootsen van papier.

Een zeslag van dezen knipper, die Johannes heette, en dus misschien wel het origineel geweest kan zijn van „Hannes de Knipper is m’n neef” uit het bekende volksliedje, bevond zich in de collectie van Dr. H. J. Broers te Utrecht.¹⁾

In het bezit van den Heer J. Bastert te Loenen bevindt zich verder nog een cahier met knipsels, die geheel de zelfde werkhands vertoonen als de hier gereproduceerde knipsels, uit de collectie van den Heer G. W. P. van Dokkum te Utrecht. In het cahier des Heeren Bastert lag een los blad, dat in krom latijn vermeldde: „*Portefolium primum Nicolai Jut. apud Magistri Henricus de Winter et Cornelius Pronk*. In het cahier is het knipwerk van de „meesters” duidelijk te onderscheiden van dat van den leerling, en ik acht het dus als tamelijk zeker, dat ook de knipsels, die de Heer G. W. P. van Dokkum bezit, van de hand zijn van Hendrik van Winter, te meer, omdat deze afkomstig zijn van de familie Van Winter.

Voor de volledigheid zij hier vermeld, dat zich in ’s Rijks Prentenkabinet te Amsterdam bevindt een portret van Willem V met veel bijwerk, den 5^{den} April 1768 door Willem Roels uit papier gesneden.²⁾ De schaarkunstenaar wiens werk wij het volledigst beoordeelen kunnen omdat een belangrijk aantal bladen van hem der uren duur overleefd hebben, werd in 1910 onder onze aandacht gebracht door den Heer C. van Son.³⁾ Negen illustraties van zijn belangrijk opstel over „Schaarkunst” zijn gewijd aan den kunstarbeid van Willem Eigenman, koopman te Leiden. Dit buitengewoon fraaie en karakteristieke knipwerk werd vervaardigd in de tweede helft der 18^e eeuw en bevindt zich in ongeschonden staat in het bezit van de nakomelingen van den kunstenaar. Over dezen merkwaardigen man en zijn leven zijn de berichten, welke in het genoemde opstel voorkomen, helaas uiterst sober. Over zijn werkwijze, (misschien uit mondelinge overlevering opgeteekend) ver-

¹⁾ *Questiunculae historicae*, Afl. 2, p. 42. Hij wordt hier genoemd Johannes Koppers en niet Kopper.

²⁾ Elseviers Maandschrift, 1910, I, p. 314-15.

³⁾ *Questiunculae historicae*, Afl. 2, p. 41.

AFB. 26.
VER-
GROOTING
VAN EEN
KNIPSEL VAN
JOH. KOERTEN
PETER DE
GROOTE.

telt de schrijver het volgende: „Zijn knipsels maakte hij van gewoon wit Hollandsch papier, soms van zwart of gekleurd. Zijn instrument was een gewoon schaar, en meestal vouwde hij de vellen dubbel, om symetrische ornamentiek te krijgen. De voornaamste figuren of insluitende veel hoeken werden met enkele schetslijnen aangegeven, overigens ging alles uit de vrije hand en merkwaardig is wel, dat de Heer Eigenman zijn liefhebberijkunst vooral op zijn ouden dag beoefende, zonder gebruikmaking van een bril.”

Tot zoover mijn zegsman. Niet onderschrijven kan ik het half depreciërende oordeel, dat hij over Eigenmans buitengewoon fraaien en origineelen papierarbeid uitspreekt. Hij komt bij zijn beoordeeling tot de slotsom: „Men kan hem gevoeglijk meer een liefhebber dan een vakman noemen. Toch geeft zijn werk meermalen de bekoring van kunst”.

In één ding moet ik den schrijver volkomen gelijk geven: „Willem Eigenman muntte meer uit als ornament- dan als figuurknipper”, maar was dit juist niet het bewijs, dat deze kunstenaarsnatuur bij intuïtie het juiste deel koos. In logischen zin is de „papier-snijkunst” op decoratieve behandeling aangewezen. Wil men haar niet als een kunstje

behandelen, maar als een kunstgenre nemen, dat recht van bestaan heeft, dan schijnt zij ons aangewezen op het maken van vlakversiering, van ornament. En dat er in deze richting iets zeer fraais en buitengewoons te bereiken valt, bewijzen, meen ik, de knipsels van Willem Eigenman. Niet in het kinderlijk naieve „jachttafereel”, dat op een enkel actief en geestig figuurtje na, werkelijk zeer inferieur is (dilettanten-arbeid in den meest gewonen zin), maar in de prachtige ornament-knipsels toont deze knipper zich een gevoelig, oorspronkelijk kunstenaar, wiens rijke, zuivere, ornamentiek van een groote bekoring is, en die geheel uit den aard der weinig-begrepen kunst, welke hij beoefende, schijnt voortgekomen. Sommige motieven herinneren aan mooie boekbanden uit de Fransche school, maar nergens is getracht een andere kunst te imiteeren, nergens is aan het materiaal, dat bewerkt wordt, geweld aangedaan.

De vinding dezer bladen, in hun fijn, sober logisch dessin is soms geniaal, er is een volmaakt evenwicht in elke teekening en elk blad schijnt als kunstgeheel uit een eigen stemming voortgekomen. Sommigen bladen doen aan als fijn damasceerwerk, en de ranken en bloemstilleeringen schenken bij alle verscheidenheid de bevrediging eener volkomen harmonie.

Zoo ooit de „schaarkunst” haar bestaansrecht bewijzen wil, dan kieze ze dezen kunstenaar tot haar advokaat, en de kans om haar pleit te winnen zal groot zijn. Hij verstond iets van de kunst welke men aan Johanna Koerten toeschreef:

„Te haalen uit papier onschatbare waardij”.¹⁾

En hier mede besluit ik deze bijdrage tot de kennis van een artistiek genre, dat lang verwaarloosd is en dat niettemin opmerking verdient.

Ik hoop van harte, dat de directies onzer Rijks-kunstkabinetten er aanleiding in mogen vinden, om veel te verzamelen, dat vergeten en verslinderd is. Mij is het een raadsel, waarom deze echte vaderlandsche geestesuiting, die in onze gouden eeuw een enthousiaste schaar van aanhangers vond, onze aandacht niet waard zou zijn. Dit dunkt me, is een misvatting, die zoo spoedig mogelijk herziening behoeft.

¹⁾ Stamboek, Amst. 1735, p. 151.

